

Pozvednout sociologickou vědu na úroveň současných úkolů společenského rozvoje

V. N. IVANOV

Moskva

„Musí být zajištěna nová, mnohem vyšší úroveň teoretické práce v oblasti společenských a především ekonomických věd, úroveň práce našich vědeckých institucí i každého jednotlivého vědce. Je nezbytné nutně zaměřit se na reálné, konkrétní úkoly, před kterými stojí naše společnost.“

(Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS
14. a 15. června 1983.)

Vznik a vývoj socialismu jako první fáze komunistické společensko-ekonomické formace mimo jiné souvisí s marxisticko-leninskou teorií. Její význam lze jen stěží docenit i nyní, v podmínkách stále složitější sociální praxe, kdy se objevují principiálně nové problémy, podmíněné růstem naší ekonomiky, rozvojem vědeckotechnické revoluce, zásadní změnou sociálního a duchovního profilu tříd a sociálních skupin, zostřováním boje mezi dvěma protikladnými společenskými systémy. Generální tajemník ÚV KSSS J. V. Andropov ve své řeči na červnovém plénu ÚV KSSS (1983) zdůraznil: „Je nezbytné nutně zaměřit se na reálné, konkrétní úkoly, před kterými stojí naše společnost. Společenské vědy, stejně jako vědy přírodní, se musí stát účinným pomocníkem strany a všeho lidu při plnění těchto úkolů.“ (1) Pro Ústav sociologických výzkumů AV SSSR jako vedoucí sociologické pracoviště země to znamená, že základní pozornost je třeba soustředit na studium aktuálních otázek rozvoje zralého socialismu, na vypracovávání efektivních doporučení k jeho dalšímu zdokonalování.

Je známo, že na červnovém plénu ÚV KSSS (1983) byla činnost ústavu ostře kritizována. Poprvé za 15 let existence ústavu se jeho činnost stala středem pozornosti celé strany. Zásadní hodnocení našich nedostatků a opomenutí, které provedlo plénum, zavazuje kolektiv ústavu, aby se zvýšenou odpovědností přistoupil k řešení úkolů uložených stranou společenským vědám, aby zajistil co nejrychlejší a důsledné odstranění nedostatků. Především je třeba překonat sklon k vybírání bezvýznamných témat, k uplatňování skupinových či „disertačních“ zájmů, výrazně zvýšit kvalitu a hlavně praktický význam výzkumů. Je nezbytné soustředit úsilí na řešení velkých, perspektivních problémů, potlačit tendenci k preferenci jednorázových objednávek a úkolů. ke zkoumání otázek, které mají pouze lokální a často jen nepatrný význam. Zdá se, že je nutné provést podstatné změny v oblasti koordinační a metodické činnosti

* Přetisknuto z časopisu Sociologičeskije issledovanija 1983, č. 4, s. 3–8.

Ivanov, Vilém Nikolajevič — doktor filozofických věd, profesor, ředitel Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR, autor více než 70 vědeckých prací o vědeckém komunismu a sociologii propagandy. Mezi jeho pracemi jsou monografie, studijní materiály, brožury: *Lenínské myšlenky o vědeckém řízení socialistické společnosti* (1970); *Vědecké řízení socialistické společnosti* (1972); *Vědecké řízení socialistické společnosti a její obrany* (1972, přeloženo do slovenštiny); *Zdokonalování vědeckého řízení socialistické společnosti* (1974); *Systém řízení pracovního kolektivu* (1977) aj.

(1) *Aktuální otázky ideologické a masové politické práce KSSS*. Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS 14. a 15. června 1983, Praha, Svoboda 1983, s. 10.

ústavu, aby se při realizaci základních výzkumných projektů mohl opírat o spolupráci s ostatními sociologickými středisky.

Hlavním smyslem sociologické vědy je poskytovat hluboce podložená a zároveň v široké míře aplikovatelná praktická doporučení orientovaná na řešení aktuálních národohospodářských úkolů, na všestranný rozvoj osobnosti každého sovětského člověka, na zkvalitnění sociálního zabezpečení, ideologické práce, jak o tom hovořil J. V. Andropov při svém setkání se starými členy strany na ÚV KSSS. (2)

Jakou cestou musí však kolektiv Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR při spolupráci na řešení těchto úkolů postupovat?

Především je nutné upřesnit koncepci a strategii vědeckovýzkumné činnosti ústavu, provést odpovídající změny v jeho struktuře na základě pečlivě promyšleného plánování a řízení, výrazně zvýšit vědeckou úroveň a praktickou efektivitu výzkumů. To vše bezpodmínečně předpokládá, že se od základulepší práce s kádry, že každý pracovník bude veden k náročnému a odpovědnému vztahu k práci, že v kolektivu bude vytvořena skutečně tvůrčí atmosféra. Při zaměření na konečný výsledek je třeba všemi způsoby upevňovat pracovní disciplínu. Z hlediska přestavby činnosti ústavu je nutné v prvé řadě dbát na posilování stranického vlivu ve všech odděleních bez výjimky. Jinými slovy, je nezbytné náročněji, sebekritičtěji a principiálněji hodnotit výsledky pracovního úsilí jednotlivých sektorů, vědecké práce jednotlivých pracovníků, spojovat přísnou vědeckost výzkumů s jejich zaměřením na plnění strategických cílů celé strany, na řešení úkolů odpovídajících nejhlubším zájmům sovětského lidu.

Je známo, že v soudobé etapě rozvoje naší společnosti vzrůstá význam sociálních faktorů. Ve svém vystoupení na červnovém plénu ÚV KSSS (1983) J. V. Andropov zdůraznil: „My jsme ve svém společenském vývoji nyní dospěli k takovému historickému mezníku, kdy už nejen dozrály, ale staly se nezbytnými hluboké kvalitativní změny ve výrobních silách a odpovídající zdokonalení výrobních vztahů. To není jen naše přání, soudružky a soudruzi, to je objektivní nutnost, kterou, jak se říká, nemůžeme přejít bez povšimnutí. V těsné souvislosti s tím musí probíhat i změny ve vědomí lidí, v těch všech formách života společnosti, které nazýváme nadstavbou.“ (3) Efektivnost a intenzivnost takových změn bude v mnoha směrech záviset na tom, nakolik se podaří zajistit harmonické spojení mezi řešením ekonomických a sociálních problémů a vývojem ideologických procesů. „Každý velký úkol vyžaduje komplexní řešení přihlížející k duchovním, materiálním i organizačním faktorům.“ (4)

Při zkoumání společnosti přísluší sociologii zvláštní místo. Je to podmíněno za prvé skutečností, že sociální vztahy, které jsou jejím předmětem, jsou tvořeny aspekty, stránkami ekonomických, politických a ideologických vztahů mezi sociálními subjekty, ovlivněných podmínkami jejich životní činnosti. Za druhé, marxisticko-leninská sociologie je jednak disciplína teoretická, v jejímž rámci jsou vyvozovány důležité závěry a teze týkající se různých sociálních společenství, tříd, sociálních skupin, kolektivů, jednak disciplína aplikovaná, v jejímž rámci jsou široce využívány specifické metody shromažďování a zpracování základní sociologické informace, která má neobyčejný význam pro řídicí činnost. To umožňuje studovat jak konkrétní projevy zákonitostí působí-

(2) Pravda 1983, 19. října.

(3) *Aktuální otázky ideologické a masové politické práce KSSS*. Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS 14. a 15. června 1983. Praha, Svoboda 1983, s. 12.

(4) Pravda 1983, 19. října.

cích v různých etapách vývoje komunistické společensko-ekonomické formace a včas odkrývat problémy, které vyžadují neodkladné řešení, tak hluboce osvětlovat podstatu probíhajících sociálních procesů a vznikajících rozporů a na tomto základě vypracovávat spolehlivé prognózy a doporučení.

Nezbytnou podmínkou zvýšení praktické efektivnosti sociologie je další rozpracovávání jejích teoretických problémů, neboť, jak známo, nic není praktičtějšího než dobrá teorie. Je třeba říci, že není-li této stránce věnována dostatečná pozornost, odráží se to na kvalitě analýzy nahromaděných empirických údajů tak, že jejich hluboká interpretace je zaměňována obecnými šablonovitými závěry. Sociologové musí zároveň s představiteli ostatních věd rozpracovávat takové fundamentální otázky teorie společnosti, jakými jsou specifičnost sociálního, mechanismy působení zákonů společenského vývoje v podmínkách zralého socialismu, zvláštnosti procesu internacionalizace společenského života, způsoby dosahování sociální homogenity, formy a metody zdokonalování vztahů, rozdělování, zvyšování úlohy pracovních kolektivů, rodiny, veřejných sociálních služeb při řešení úkolů socialistické výstavby.

Při zvyšování úrovně výzkumu připadá důležitá úloha systematizaci pojmů, zpřesňování a dalšímu rozpracování kategoriálního aparátu sociologie i odvětvových sociologických teorií. Řešení těchto otázek musí přitom probíhat na základě těsné součinnosti s teorií vědeckého komunismu. Aktuálním úkolem nadále zůstává teoretické odůvodnění a vytvoření systému sociálních ukazatelů, zpracování základů sociální statistiky. Nelze rovněž oslabovat pozornost věnovanou kritice buržoazní sociologie, ale vytrvale a na základě vědeckých důkazů bojovat proti našim ideovým protivníkům.

Je třeba opětovně zdůraznit, že základním směrem činnosti ústavu je studium sovětské společnosti, její sociální sféry, zákonitosti fungování této sféry, a rovněž zvláštností sociální situace vytvářející se v určitém období, vypracovávání konkrétních doporučení zaměřených na řešení aktuálních praktických úkolů. To vše předpokládá, že v přísně stanovených časových intervalech (rok, pětiletka) budou pravidelně prováděny sociologické průzkumy na základě všesvazového nebo regionálního výběru, zaměřené na odhalování zákonitostí a dynamiky sociálního rozvoje sovětské společnosti, stejně jako jednotlivých regionů a sociálních skupin. Takové průzkumy pomohou zjistit příčiny negativních sociálních jevů a včas učinit opatření k jejich odvrácení a překonání, ke zdokonalení celého systému sociálních vztahů.

Uvedené úkoly bude ústav řešit především na základě dvou dlouhodobých výzkumných projektů. První z nich, *Sociální sféra: základní ukazatele a vývojové tendence*, zahrnuje řadu dále uvedených relativně samostatných výzkumných programů:

1. Vývoj sociální struktury. Vytváření beztřídní společnosti

Jak je známo, XXVI. sjezd KSSS dospěl k závěru, že vytváření beztřídní struktury naší společnosti v hlavních rysech proběhne v etapě rozvinutého socialismu. V této souvislosti je třeba soustředit pozornost na následující otázky: zákonitosti a ukazatele sblížování základních tříd a sociálních skupin sovětské společnosti, dynamiku sociálního složení obyvatelstva, mechanismy vnitrotřídní integrace a vytváření hraničních sociálních vrstev, národní, teritoriální a sídelní zvláštnosti sociálních skupin, sociálně kulturní profil různých profesních vrstev pracujících, jeho ovlivňování obsahem a charakterem práce, rysy progresivního pracovníka nového typu, způsoby doplňování různých oddílů dělnické třídy, rolníků a inteligence.

2. Sociální aspekty efektivnosti práce a výroby

Řešení aktuálních úkolů v této oblasti předpokládá další výzkum sociálních problémů zdokonalování hospodářského mechanismu, organizace výroby, zejména studium sociálních aspektů realizace potravinářského programu a rozvoje agroprůmyslových komplexů, způsobů zdokonalování činnosti specializovaných agroprůmyslových podniků, jejich zabezpečování kvalifikovanými kádry, vytváření stabilních pracovních kolektivů. Při řešení klíčového ekonomického úkolu — zásadního zvýšení produktivity práce — hraje dnes stále větší úlohu sám pracovník, jeho pracovní činnost. Jak zdůraznil J. V. Andropov na červnovém plénu ÚV KSSS (1983), nejde jen „o uvědomělou disciplínu a tvůrčí vztah k práci, ale i o přesnou, dobrou organizaci práce lidí a její odměňování.“ (5) V dané souvislosti získává zvláštní význam a aktuálnost studium vlivu vztahu k práci, hodnotových orientací ve sféře výroby, vztahů ve sféře rozdělování a sociální infrastruktury na produktivitu práce a na její kvalitu, výzkum profesionální adaptace a mobility. Nejdůležitějším směrem sociologické práce jsou návrhy opatření ke zdokonalení sociálně psychologického klimatu v pracovních kolektivech, odhalování existujících rezerv při optimalizaci výrobní situace, upevňování disciplíny a vytváření podmínek pro další zvyšování pracovní a společenské aktivity sovětských lidí.

3. Demografická situace. Tendence a perspektivy

Sem patří tato témata: sociální faktory optimalizace porodnosti, národní, teritoriální a sídelní zvláštnosti jejich působení, dynamika struktury různých regionů země z hlediska věku a pohlaví, sociálně demografické aspekty formování pracovních zdrojů, efektivnost demografické politiky, sociální aspekty migrace obyvatelstva.

4. Způsob života a rodina. Sociální ukazatele a vývojové tendence

V této oblasti se výzkumy soustřeďují na následující problémy: cesty zvyšování kultury vzájemných kontaktů a trávení volného času, normy socialistického soužití, boj s jevy odporujícími socialistické morálce ve způsobu života, racionální využívání volného času, upevňování sociálně ekonomických základů rodiny a posilování její sociální akceschopnosti, efektivnost státních a společenských opatření na pomoc rodině, mládež a manželství, postavení ženy v životě a ve výrobě.

5. Sociální problémy zdravotnictví a tělesné kultury

Při organizaci výzkumné práce související s tímto tématem mají základní význam slova J. V. Andropova, že „stále významnější místo v sociální politice strany budou nepochybně zaujímat otázky zdravotnictví“. (6) V dané souvislosti se předpokládá, že výzkum bude postupovat následujícími směry: zdraví jako faktor způsobu života, sociální aspekty hygieny a profylaxe, způsoby šíření masové tělesné kultury mezi obyvatelstvem, zdravotnictví jako sociální instituce.

6. Sociální prognózování, plánování a řízení

V rámci tohoto tématu jsou výzkumy v podstatě orientovány dvojím směrem. Za prvé jde o zpracování aktuálních problémů sociálního plánování na různě

(5) *Aktuální otázky ideologické a masové politické práce KSSS*. Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS 14. a 15. června 1983. Praha, Svoboda 1983, s. 14.

(6) *Aktuální otázky ideologické a masové politické práce KSSS*. Materiály plenárního zasedání ÚV KSSS 14. a 15. června 1983. Praha, Svoboda 1983, s. 17.

ných úrovních, tj. na úrovni pracovních kolektivů, sídel, regionů, republik. Dalším výzkumným úkolem je prohlubování součinnosti sociálního a ekonomického plánování, vytváření systému sociálních ukazatelů a normativů, vypracování efektivní metodiky krátkodobých, střednědobých a dlouhodobých prognóz, studium možností a mechanismů řízení sociálních procesů. Za druhé jde o vytváření a zavádění přesně fungujícího systému operativního poskytování sociologické informace spotřebiteli, a to v takové podobě, v jaké může být v nejkratší době využita v praxi sociálního řízení a plánování.

7. Sociální problémy vzdělání a komunistické výchovy

Zde jsou plánovány výzkumy těchto témat: sociální podmínky formování a rozvoje schopnosti školáků, sociální a profesionální orientace žáků vyšších tříd, pedagogický proces jako mechanismus socializace osobnosti, spojení výuky s produktivní prací, sociální problémy profesionálně technické výuky. Uvedené otázky je již dnes nutno studovat z hlediska návrhu na reformu školství středního stupně, o němž hovořil na červnovém plénu ÚV KSSS (1983) J. V. Andropov.

Zároveň bude pokračovat výzkum problémů vysokých škol: formování a zvláštnosti různých skupin studentů, sociální aspekty výchovně vzdělávacího procesu, profesionální orientace studentů, adaptace a efektivnost využití mladých specialistů v pracovních kolektivech.

V souvislosti s touto problematikou bude ústav věnovat velkou pozornost otázkám komunistické výchovy mládeže, jejího profesionálního růstu a třídního uvědomění.

Na realizaci druhého projektu, Sociologické problémy výzkumu a formování veřejného mínění, se bude podílet jak nově vytvořené *Všesvazové středisko pro výzkum veřejného mínění*, tak řada oddělení ústavu, která v této oblasti shromáždila určité zkušenosti. Cílem výzkumů prováděných v tomto rámci je studium hodnotových orientací různých skupin obyvatelstva, společensko-politických názorů, nálad a jejich změn v průběhu realizace sociální politiky KSSS či pod vlivem vnitřních a mezinárodních událostí. Výzkumy budou realizovány s přihlédnutím k údajům získaným v procesu realizace prvního projektu.

Předpokládá se, že na jejich základě bude získána informace o reálném stavu společenského vědomí různých sociálně demografických skupin, což umožní vyvodit odpovídající závěry o efektivnosti informačně propagandistické a výchovné práce, o stupni připravenosti různých skupin obyvatelstva čelit negativnímu ideologickému vlivu ze zahraničí, a vypracovat nutná opatření ke zlepšení veškeré masové politické práce. Výzkum též umožní určit optimální způsoby propagandy čelící negativním vlivům a zvýšit její vědeckou fundovanost.

Údaje získané v průběhu realizace uvedených projektů zabezpečí informační základnu pro vytváření teoretických prací v oblasti marxisticko-leninské sociologie, zejména pro vydávání vědecké statistické ročenky *Sociální rozvoj SSSR*, pro sérii prací *Sociologické výzkumy v regionech* (vydáváných společně se sociology svazových republik), pro monografie věnované základním směrům sociologických výzkumů. To vše se musí stát základnou pro přípravu návrhů, analytických studií a vědeckých zpráv ústavu, které budou předkládány stranickým a státním orgánům.

Efektivní realizace uvedených plánů ovšem závisí i na organizačních opatřeních. Tato opatření byla vypracována ředitelstvím ústavu společně se stranicovou organizací a zahrnují široké spektrum otázek — od organizace výzkumů

až po zavádění jednotlivých doporučení do praxe. Zmíním se pouze o nejdůležitějším z nich. V první řadě je to změna struktury *Ústavu sociologických výzkumů AV SSSR*. Cílem předpokládané reorganizace je na jedné straně vytvoření podmínek pro operativní soustředění vědeckých sil na základní úseky výzkumu a na druhé straně centralizace pomocných prací. Z nynějšího oddělení pro výzkum veřejného mínění bude vytvořeno *Všesvazové středisko pro studium veřejného mínění*. Plánují se rovněž společné výzkumy s jinými akademickými ústavy humanitního profilu. Za účelem prohloubení koordinující úlohy Ústavu sociologických výzkumů a zlepšení práce s kádry bude ve spolupráci s Všesvazovou ústřední radou odborů zřízeno *Středisko pro zvyšování kvalifikace sociologů* (pro přípravu sociologických pracovníků v podnikcích a institucích). Předpokládá se, že ústav bude organizovat kurzy pro zvyšování kvalifikace vedoucích pracovníků sociologických služeb, že oddělení Sovětské sociologické asociace v jednotlivých republikách budou systematicky informována o prováděných výzkumech, že bude posílena metodologická pomoc sociologům na různých místech. V nejbližší době budou dokončeny návrhy na organizaci vysokoškolského sociologického vzdělání. Na léta 1984—1985 se ve spolupráci se sociology moskevské univerzity a dalších vysokých škol a institucí plánuje vydání studijních textů pro aplikovanou sociologii. Počítá se s řadou dalších opatření k aktivizaci spolupráce ústavu se zahraničními specialisty, především problémové komise pro mnohostrannou spolupráci akademií věd socialistických zemí. V této souvislosti bude v nejbližší době třeba dokončit a připravit k vydání společné monografie o výsledcích mezinárodních výzkumů věnovaných otázkám sblížování dělnické třídy a inženýrsko-technické inteligence, otázkám sociálních funkcí vysoké školy, dějin marxisticko-leninské sociologie v evropských socialistických zemích po druhé světové válce aj.

Před kolektivem Ústavu sociálních výzkumů AV SSSR stojí složité a odpovědné úkoly stanovené ústředním výborem KSSS. Ostrá, ale spravedlivá kritika, která zazněla z vysoké stranické tribuny, vyžaduje od každého pracovníka ústavu nejvyšší svědomitost, přísné zachovávání disciplíny, vynaložení všech sil a znalostí. Na tom budou záviset výsledky a efektivnost sociologických výzkumů, autorita sociologie jako vědy a ústavu jako vedoucí sociologické instituce v zemi.

(Přeložil Ota Vochoč)